

Юлія Петрова,
Інститут сходознавства
ім. А.Ю. Кримського НАН України

ПЕРЕКЛАД ОМЕЛЯНА ПРИЩАКА УНІКАЛЬНОГО АРАБСЬКОГО МАНУСКРИПТУ З ЙОГО АРХІВУ

Рукопис, про який йдеться, а саме „Подорож патріарха Макарія Антіохійського”, є найвидатнішим арабомовним історичним джерелом з історії Східної Європи XVII століття. Текст створений у вигляді детального щоденника подорожніх нотаток сирійським православним архідияконом Павлом Алепським – сином і секретарем Антіохійського патріарха Макарія III. Обрали його на кафедру у той час, коли вона перебувала у скрутному економічному становищі і була обтяжена боргами, – 12 грудня 1647 р.¹ Тому невдовзі патріарх був змушений вирушити у подорож до православних країн (передусім до Росії, але проїздив він і територією Молдавії, Волощини та України) для збору пожертвувань для Антіохійської Церкви. Батько і син здійснили дві подорожі до Москви, але у щоденнику описана лише перша з них. Розпочалася вона 9 липня 1652 р. виїздом з північносирійського міста Алеппо, а завершилася 1 липня 1659 р. поверненням до Дамаска, де перебуває кафедра Антіохійського патріарха².

Грандіозна праця Павла Алепського посідає головне місце серед творів близькосхідних християн у жанрі „ріхля” (опис подорожей). Відомо, що автор „Подорожі” здобув доволі високу, як на свій час і своє середовище, освіту і чимало зробив для розвитку арабо-християнської культури. Крім виконання обов’язків секретаря патріарха, у Сирії він проявив себе видатним адміністратором і суспільним діячем, зробив значний внесок у відродження історіографічної традиції у православних арабів, був одним із найкращих перекладачів з грецької на арабську свого часу і навіть міг би стати наступним Антіохійським патріархом, якби не передчасна смерть у віці 42 років³.

Павло Алепський виявився дуже уважним і спостережливим дослідником, детально і яскраво зафіксував різні сторони життя народів, серед яких побувала антіохійська делегація під час подорожі в період важливих історичних подій, як-от воз’єднання України з Росією, війна з Польщею, військовій дії між Украї-

¹ Крачковский И.Ю. Описание путешествия Макария Антиохийского как памятник арабской географической литературы и как источник для истории России в XVII в. // Избранные сочинения. – Т. IV. Арабская географическая литература. – С. 260.

² Полотнюк Я.С. Питання джерелознавчого дослідження твору Павла Халебського „Подорож патріарха Макарія” // Історичні джерела та їх використання. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1971. – Вип. 6. – С. 70.

³ Панченко К.А. Османская империя и судьбы Православия на Арабском Востоке (XVI – начало XIX века). – М.: Изд. центр ИСАА при МГУ, 1998. – 160 с.; Serikoff Nikolaj. An ‘Unimaginative Compiler’: Patriarch Macarius Ibn al-Za’im and his Explanations of the Names of Greek Saints // Relations entre les peuples de l’Europe Orientale et les chrétiens arabes au XVIIe siècle. Macaire III Ibn al-Za’im et Paul d’Alep. Actes du Ier Colloque international le 16 septembre 2011, Bucarest. Textes réunis et présentés par Ioana Feodorov. Institut de’Etudes Sud-Est Européennes de l’Académie Roumaine, Bucarest, Editura Academiei Române, 2012. – P. 140.

ною та Молдавією, епідемія моривиці в Росії, початок реформ патріарха Нікона тощо. Що ж до України, то особливий інтерес для нас становлять розповідь про зустріч з Богданом Хмельницьким і його сином Тимошем, опис Успенського собору Києво-Печерської Лаври, який є єдиним письмовим джерелом про нього до пожежі 1718 р.¹, опис Софійського собору, враження мандрівників від народних звичаїв, інтерпретація Павлом історії війни козаків з ляхами та ін. Слід зазначити, що „Макарій переїжджав через такі країни, які в ту епоху не знайшли іншого відбиття в арабській літературі; якщо виключити більш відому Малу Азію, то ні Молдавія, ні Волощина, ні Україна, ні Русь ніде не мають такого детального опису із значними іноді екскурсами в минуле”².

З лінгвістичного боку унікальність „Подорожі патріарха Макарія” полягає в тому, що цей твір є одним із текстів, написаних мовою, яка отримала в науці назву середньоарабської (суміш між арабською літературною мовою та розмовним діалектом, у даному випадку сирійським). Арабомовні християни Османської імперії не мали класичної мусульманської освіти, яка дає можливість оволодіти мовою Корану, тому середньоарабська мова є характерною особливістю пам’яток арабо-християнської літератури³. Крім того, оскільки арабська літературна мова загалом перебувала у стані занепаду в часи османського панування, у рукописі, крім власне діалектизмів, зустрічаються помилки переписувача та спотворення орфографії, через що деякі слова буває важко ідентифікувати. Найпевніш, автограф рукопису Павла не зберігся, і про лінгвістичну сторону манускрипту можна судити лише з текстів його списків.

Другим аспектом, який викликав у деяких дослідників труднощі розуміння і перекладу, є термінологія Православної Церкви. Її, приміром, не надто добре знав автор відомого англійського перекладу (1829–1836 рр.) Ф. Бельфур, тому він випускав цілі фрагменти, на його думку, нецікаві читачеві. Список курйозів його перекладу було наведено у статті професора Лазаревського інституту Георгія Муркоса – автора відомого російського перекладу⁴. Такі приклади свідчать про те, що інтерпретація подібних текстів вимагає роботи дослідників (іноді цілого наукового колективу), обізнаних з мовою, історією та культурою народу, в середовищі якого створено текст. Тому і сам Г. Муркос – православний сирієць за походженням – не уникав певних помилок при потрактуванні румунських, молдавських та українських реалій, через що зазнав критики з боку А.Ю. Кримського⁵.

¹ Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским / *Пер. с араб. Г. Муркоса.* – Вып. 2. От Днестра до Москвы. – М.: Университетская типография, 1897. – С. I.

² *Полотнюк Я.С.* Там само. – С. 71.

³ *Лебедев В.В.* Поздний среднеарабский язык (XIII–XVIII вв.). – М.: Наука, 1977. – С. 11.

⁴ Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским / *Пер. с араб. Г. Муркоса.* – Вып. 1. От Алеппо до земли казаков. – М.: Университетская типография, 1896.

⁵ О неизследованном, старейшем списке путешествия Антиохийского патриарха Макария 1654 года (*описание А.А. Олесницкого, предварительное замечание от А.Е. Крымского*) // Материалы для выяснения церковной и литературной деятельности Антиохийского патриарха Макария XVII века и описателя его путешествий на Русь – архидиакона Павла Алеппского.

Текст „Подорожі патріарха Макарія” існує у кількох списках. Не всі вони мають самостійне значення. Найкраще дослідженими і найважливішими з-поміж них є: Паризький (список Паризької національної бібліотеки) – найстаріший список і найповніша редакція (XVII ст.); Лондонський список (Британського музею) – переписаний 1765 р.; Дамаський список 1700 р. (з 1913 р. зберігається в Санкт-Петербурзі.). З останнього було зроблено кілька копій у Москві та Петербурзі, одна з яких лягла в основу відомого російського перекладу Георгія Муркоса, з якого, своєю чергою, було виконано і деякі непрямі українські переклади (наприклад, письменника Миколи Рябого).

В особовому архіві О. Прицака в НаУКМА зберігається так званий київський список „Подорожі патріарха Макарія”¹, про існування якого стало відомо на початку XX століття. Він являє собою скорочену редакцію тексту, не має назви, в ньому відсутні перші й останні сторінки, ім'я його переписувача також нам невідоме. Цей рукопис з'явився в Україні завдяки А.Ю. Кримському, який придбав його під час свого наукового відрядження до Сирії та Лівану наприкінці XIX ст. Про це ми дізнаємося зі слів самого Агатангела Юхимовича у передмові до статті його учня Андрія Олесницького: „... мне удалось и открыть и заполучить обгорелую неполную рукопись, должно быть середины XVIII века. Она случайно сбереглась в Сейданайском монастыре под Дамаском. Из всех ныне известных списков, этот список оказывается самым старым. Привезенная мною рукопись не имеет ни начала, ни конца: они утеряны, и остался фрагмент в 138 страниц, из середины манускрипта...”².

Таким чином, завдяки зусиллям А.Ю.Кримського в Україні опинився список унікального історичного джерела. Списки рукопису намагався відшукати у Сирії і автор російського перекладу Г. Муркос, але А.Ю.Кримському пощастило більше – хоч йому і не вдалося знайти список повної авторської редакції. Цей список український академік роздобув у 1896 р. за допомогою російського генерального консула в Сирії О.О.Гагаріна та місцевих православних митрополитів³.

А.Ю. Кримський назвав привезений ним скорочений список найстарішим, адже на момент його відкриття ще не було відомо про існування паризького списку рукопису, а оригінал дамаського списку потрапив до Санкт-Петербурга лише у 1913 р. з нагоди святкування 300-річчя дому Романових⁴.

Іншим важливим моментом, на який слід вказати окремо, є кількість сторінок київського рукопису. На момент публікації статті А.Ю. Кримського не було враховано, що між с. 23 і с. 24 існують ще дві сторінки без нумерації. Рукою дослідника та перекладача рукопису Тауфіка Кезми на них проставлено олівцем номери 236 і 237. Таким чином, фактична кількість сторінок становить 140.

Из «Древностей Восточных» (Труды Восточной Комиссии Императорского Московского Археологического Общества). – М., 1912. – Т. 4. – С. 10.

¹ НБ НаУКМА, особовий архів професора Омеляна Прицака, фонд № 10, опис 1.

² О неизследованном... – С. 10.

³ Там само.

⁴ Крачковский И.Ю. Над арабскими рукописями. – М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1946. – С. 35–36.

Для чого знадобилася скорочена, „конспективна” редакція манускрипту? На думку А.Ю. Кримського, „существование подобной краткой редакции указывает, что некогда путешествие патриарха Макария по Московии очень интересовало его земляков-потомков: ведь, раз они сочли нужным привести громоздкое описание в удобочитаемый и скорочитаемый вид, значит путешествие было для них книгою популярною”¹.

Для А.Ю. Кримського цінність цього рукопису, попри його невеликий обсяг, полягала передусім у тому, що за його допомогою можна перевірити ступінь точності російського перекладу Г.А. Муркоса і навіть зрозуміти краще деякі місця, які в нього перекладені не зовсім вдало. Наприклад: «„В Константинополе вдовы носят на голове оранжево-желтые *покрывала*, а в Молдавии, Валахии и у козаков они носят *покрывала* черного цвета”. По-арабски употреблено слово „фарайа” *فرايا*. А „фарайа” – это вовсе не покрывало, но род чепца, или шапочки-коробочки, в которую вкладываются волосы-косы на голове. При термине „фарайа” мы, конечно, легко узнаем козачек с их „корабликами”, а при термине „покрывало на голове” остановимся в некотором недоумении»². Крім того, український вчений вказав на існування у скороченому списку деяких коротких фрагментів, які доповнюють розширені редакції тексту.

Тривалий час місцезнаходження київського списку „Подорожі патріарха Макарія” залишалося невідомим. У наукових публікаціях як в Україні, так і в Росії лише зустрічалися згадки про те, що рукопис та його переклад, виконаний Т. Кезмою, зберігаються у фондах Української Академії наук³ або у запасниках⁴. Долю рукопису лише нещодавно з’ясував професор В.С. Рибалкін, назвавши його „мандрівним манускриптом”. Зокрема, після переїзду А.Ю. Кримського до Києва список зберігався в Кабінеті арабо-іранської філології ВУАН (про це свідчить печатка на першій та останній сторінках); після Другої світової війни рукопис помандрував з О.Й. Прицаком до Німеччини і далі до США, і, нарешті, разом із бібліотекою вченого він повернувся до України⁵. Можемо припустити, що рукопис перейшов у власність О.Й. Прицака в період між січнем 1940 р. (знайомство А. Кримського та О. Прицака у Львові) та липнем 1941 р. (арешт А. Кримського).

Крім самого А.Ю. Кримського, який ввів у наковий обіг київський список „Подорожі” та започаткував його дослідження, цим рукописом займалися кілька дослідників. По-перше, А. Олесницький представив опис рукопису у першій його половині, де йдеться про перебування мандрівників у Молдавії та козацькій Україні. За основу звірки було взято російський переклад Г. Муркоса, який є збірним і охоплює наявні російські редакції тексту та англійський переклад Бе-

¹ О неизследованном... – С. 10.

² Там само. – С. 11.

³ Крачковский И.Ю. Описание путешествия... – С. 269; Антологія літератур Сходу (ред. Ковалівський А.П.). – Харків, 1961. – С. 447 (примітки); Полотнюк Я.Є. Питання... – С. 80.

⁴ Сергій Гуцало. Тауфік Кезма і його переклад „Опису подорожі Макарія Антіохійського...” // Східний світ. – 1995. – № 1. – С. 87.

⁵ Рибалкін В.С. Мандрівний манускрипт // XVI Сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. – К., 2012. – С. 60–62.

льфура. Ця стаття 1912 року (з передмовою А. Кримського) була єдиною спеціальною публікацією про київський список рукопису протягом XX століття. Подальші згадки в науковій літературі спиралися саме на неї.

З наведеного А. Олесницьким опису можна помітити, що у київському списку частина тексту, яка стосується України, є дуже скороченою порівняно з розширеними редакціями. За його даними, вона охоплює сторінки 46–53. Але насправді цей фрагмент містить 11 сторінок (с. 46, рядок 6 – с. 57, рядок 9), оскільки на с. 53 йдеться про наближення до Путивля, а потім розповідь знову повертається до України (як ми помітили, таке порушення логіки викладу неодноразово зустрічається у київському списку рукопису).

Другим, хто займався дослідженням київської редакції „Подорожі”, був київський арабіст, православний сирієць за походженням Тауфік Кезма, найближчий помічник А.Ю. Кримського в Кабінеті арабо-іранської філології ВУАН. За дорученням академіка він у 20-х рр. здійснив літературний переклад частини рукопису на російську мову: він, утім, досі не опублікований і потребує також окремого дослідження.

Перекладом київського манускрипту „Подорожі” на українську мову займався і академік О.Й. Прицак у роки своєї юності – невдовзі після знайомства з А.Ю. Кримським. В особовому архіві вченого в НаУКМА зберігається автограф цього рукопису – два зошити, датовані весною (квітень-травень) 1942 р. (м. Львів)¹.

Слід згадати і двох українських сходознавців, які досліджували арабський оригінал рукопису за розширеними редакціями та опублікували переклади його фрагментів. Це професор Харківського університету А.П. Ковалівський² та Я.Є. Полотнюк (ЛНУ ім. І. Франка), який свого часу присвятив рукопису Павла Алепського кандидатську дисертацію³. Проте київський список унікального манускрипту виявився для них недоступним.

Отже, дослідженням і перекладом власне київського списку „Подорожі” займалися лише Т. Кезма і О. Прицак.

Рукопис О.Й. Прицака, про який йдеться, являє собою чернетку підрядкового перекладу частини манускрипту. Слід зазначити, що Омелян Йосипович старанно переписував арабський текст, очевидно, для полегшення подальшої роботи над ним, і розмістив на кожному розвороті зошиту паралельно арабський та український тексти. В арабській частині всі рядки розташовані згідно з оригіналом, кожен п'ять рядків пронумеровані. У перекладі нумерація рядків проставлена лише подекуди у зошиті № 1, проте скрізь у рукописі дотримано принцип відповідності рядків оригіналу і перекладу.

¹ НБ НаУКМА, особовий архів професора Омеляна Прицака, фонд № 10, опис 1.

² Див. його праці: Описание путешествия Павла Алеппского как источник по истории Украины в эпоху ее воссоединения с Россией // Збірник наукових робіт, присвячений 300-річчю воз'єднання України з Росією. – Харків, 1954; Подорож Макарія, патріарха Антіохійського. Перша зустріч з Богданом Хмельницьким. Про рівень освіти на Україні в XVII ст. / *Пер. А.П. Ковалівського* // Антологія літератур Сходу. – Харків, 1961.

³ *Рибалкін В.С., Галада Р.Р.* Пам'яті Вчителя й Друга // Східний світ. – 2013. – №1. – С.8-9.

Ознайомившись з рукописом¹, ми виявили, що наявний в архіві переклад О.Й. Пріцака охоплює лише 33 сторінки київського списку „Подорожі” (нагадаймо: загальна кількість сторінок нашого арабського манускрипту – 140). Причина, з якої переклад залишився незавершеним, нам невідома. Проте, враховуючи дату, зазначену на зошиті (1942 р.), можна припустити, що складні обставини тих часів завадили продовженню цієї роботи. Ймовірно, молодий дослідник планував підготувати переклад для публікації, і рукопис підрядника був першим етапом цієї роботи (на цю думку нашої вказують структура зошитів та примітки О.Й. Пріцака). Без сумніву, щоденник Павла Алепського привернув увагу О. Пріцака як важливий твір арабської географічної літератури, в контексті зацікавленості вченого східними джерелами, які проливають світло на історію України.

Зошит № 1 починається з перекладу першої сторінки рукопису, яка збереглася (опис маршруту від Константинополя), і закінчується сторінкою 236, де йдеться про перебування сина Богдана Хмельницького Тимоша в Яссах і прощання його з дядьком – молдавським господарем Василем Лупу. Зошит № 2 продовжує текст до с. 33 оригіналу, де описуються враження Павла Алепського від перебування у Волощині під час різдвяних свят.

Отже, переклад Омеляна Пріцака, відповідно до київського списку „Подорожі”, охоплює таку частину маршруту: виїзд із Константинополя – шлях Чорним морем – Інікліца (Болгарія) – Бирлад – Васлуй – Ясси (Молдавія) – Тирговіште (Волощина).

Більша частина тексту, над перекладом якої працював Омелян Йосипович, припадає на перебування патріарха Макарія в Яссах, де Павло Алепський передає свої враження від місцевих звичаїв, описує офіційний церемоніал, особливості богослужіння тощо.

На базі розширеної редакції арабського тексту О.Й. Пріцак склав перелік основних пунктів маршруту подорожі делегації Антіохійського патріарха територіями України, зокрема: *на шляху до Московії*: Рашків – Дмитрашівка – Гарячківка – Жабокрич – Ободівка – Баланівка – Соболівка – Степанівка – Янів – Талалаївка – Умань – Маньківка – Лисянка – Богуслав – Трипілля – Васильків – Київ – Прилуки – Путивль; *на зворотному шляху*: Київ – Бориспіль – Переяслав – Черкаси – Чигирин – Медведівка – Жаботин – Сміла.

У перекладі О.Й. Пріцака нашу увагу привернули шляхи передачі власних назв та історичних реалій, застосовані молодим дослідником на початковому етапі роботи над рукописом. Зокрема, можна помітити, що у зошиті № 1 всі топоніми та етноніми подано у вигляді наукової транслітерації згідно з фонетичними варіаціями в арабському тексті, також без перекладу залишилися арабські назви місяців. Але в зошиті № 2 поряд із транслітерацією власних назв та етнонімів з'являється розшифровка або переклад, арабський артикль *al-* передається латиною (див. табл. 1).

¹ Принагідно висловлюємо вдячність директору Наукової бібліотеки НаУКМА пані Т.О. Ярошенко за надання якісних електронних копій зазначених рукописів (Прим. авт.).

Таблиця 1. Передача власних назв та реалій „Подорожі” у рукописі О.Й. Пріцака

Оригінал	Зошит 1	
	Йаш	Ясси (Ю.П.)
ياش فاسيلي بيك البغضان	Фасілі Бейк аль-Бгдāн	молдавський воєвода Василь (Ю.П.)
احمیل ختمان القزق	Ігміль Хтмāн аль-Казак	гетьман козаків Хмельницький (Ю.П.)
نيستروس الطونا	Ністрōс аль-Тūнā	Дністер (Ю.П.) Дунай (Ю.П.)
البلاد الاله	аль-Білāд аль-Лāг	країна ляхів (Ю.П.)
بيكات البغضان والفلاخ	бейки аль-Бгдāн і аль-Флāх	господарі Молдавії та Волощини (Ю.П.)
طباخ ياشي	таббах бāшī	головний кухар (Ю.П.)
نيسان	нīсāн	квітень (Ю.П.)
Зошит 2		
بلاد المصكوف	країна Московія (Білāд al-Москūф)	
فاسيلي بيك	воєвода Василь (Фāsілі Бейк)	
بلاد القزق	країна козаків (Білāд al-Казак)	
قبرص	Кипр (Кубрус)	
بلاد الترك	країна al-Турк (Туреччина)	
دربزون	Дрбзūн (Трапезунд)	
البغضانية	молдаванці (al-Бугдāнiя ¹)	
مار نيقولا	святий Микола (Мār Нiколā)	

Схоже, що у процесі роботи над зошитом № 2 дослідник відмовляється від буквализму і транслітерації реалій і поступово рухається у напрямку до літературного перекладу, тим більше що текст підрядника в цьому зошиті децю більш акуратний і легше читається.

Церковні реалії та богослужбові терміни і вирази Омеляном Йосиповичем як перекладені (це передусім арабізована лексика), так і транслітеровані (деякі слова грецького походження, які, очевидно, на той момент йому не вдалося ідентифікувати) (див. табл. 2).

Таблиця 2. Передача термінів грецького походження „Подорожі” у рукописі О.Й. Пріцака

Арабський текст	Грецький термін	О. Пріцак
<i>Перекладені</i>		
ياراكليبات	Παρακλήση ²	молебни
بطراشيل ³	Επιτραχιλιό	епітрахиль

¹ Етнонім „молдаванці” та „Молдавія” в рукописі Павла Алепського позначаються як البغضان *al-Bugdān* – від імені першого господаря незалежної Молдавської держави Богдана I (сер. XIV ст.) (Прим. авт.).

² Форма однини (Прим. авт.).

³ Сучасне написання – بطرشيل (Прим. авт.).

تريكاتيات	Τρικηρια ¹	трікірії
قداس البرجياز متي	Λειτουργεία Προηγιασμένων [Δώρων]	літургія вперед освячених дарів
باصا بناوي	„Πάσα πνοή...”	„Всякое дыханіе...”
<i>Транслітеровані</i>		
مطانية	Μετάνοια	маг'анія (земний поклін – Ю.П.)
بولخرونيون	Πολυχρόνιον	Б'оліхроніон (многоліття – Ю.П.)
الکونیکون	Κοινωνικόν	аль-Кунік'он ² (запричастний вірш – Ю.П.)
ماغس لوغوتاتي ³	Μεγας λογοθετης	Магіс Л'оф'отаті ⁴
افلوجيصن دسيوطا	Ευλογησον, Δεσποτα	Іфл'удж'існ Десб'ота (Благослови, Владико – Ю.П.)
کیریا لیسون	Κύριε ελέησον	Кірій'а Лейсон (Господи, помилуй – Ю.П.)
طون دسيوتين	„Τον Δεσποτην...”	„Т'он Десп'от'ін” ([Великого] господина... ⁵ – Ю.П.)

Неідентифікованим залишився термін „канун Різдва” (برامون الميلاد) – від гр. παραμονή „канун” (можливо, з причини перекрученого написання в рукописі – پارامον, с. 33). Більшість фрагментів молитов (особливо наведених арабською мовою) у рукописі Омеляном Йосиповичем передано згідно з церковнослов'янською традицією (деякі навіть у дореволюційній орфографії), хоча деякі короткі добре відомі молитви грецькою він транслітерує згідно з арабським написанням, яке не завжди відповідає грецькій фонетиці (див. табл. 2). О.Й. Пріцак послуговувався також рукописом Т. Кезми для ідентифікації окремих місць (подекуди зустрічаються посилання на Т. Кезму у виносках, а також примітки рукою О. Пріцака у зошитах Т. Кезми).

У випадку з помилками переписувача О.Й. Пріцак в арабській частині зошитів надає більш правильні з точки зору орфографії варіанти, у виносках вказуючи на варіант, наявний в оригіналі, або навпаки – коментуючи викривлені графічні варіанти у виносках.

Рукопис Омеляна Йосиповича, попри невеликий обсяг наявного у нас перекладу (33 сторінки арабського тексту із 140), чимало важить для розуміння того, як формувалася методологія молодого вченого у процесі складної тексто-

¹ Форма множини (Прим. авт.).

² Перекручена форма від гр. „кінонікон” (звідси запозичення „киноник” у рос. мові) (Прим. авт.).

³ В арабському рукописі – помилково ع замість غ: ماغس (давньогр. μεγας – великий) (Прим. авт.).

⁴ Давньогр. – „великий логофет” (у Візантії та Східних Церквах – титул найвищого посадовця). Арабська літера غ у другому слові ідентифікована О. Пріцаком як ف (Прим. авт.)

⁵ Многоліття Предстоятелю після великого отпусту (Прим. авт.).

логічної роботи над рукописом і як ним розв'язувалися загадки арабської палеографії. Якби знайшлися інші зошити з продовженням перекладу, то ми мали б можливість простежити цей шлях детальніше. В кожному разі підрядковий переклад О.Й. Прицака стане у пригоді при подальшій роботі над київським списком „Подорожі”, який повертається до наукового обігу.

Таким чином, робота над київським списком „Подорожі патріарха Макарія” чекає своїх дослідників вже протягом століття. Звичайно, до рукопису звертали-ся, намагалися його перекладати, але комплексної роботи здійснено не було, повного перекладу ми досі не маємо, не кажучи вже про критичний текст. Ті дослідники, які раніше займалися власне київським рукописом „Подорожі” (А. Олесницький, Т. Кезма, О. Прицак), встигли зробити лише перші кроки на шляху необхідної текстологічної роботи. Отже, наукова цінність манускрипту, на яку вказав академік А.Ю. Кримський¹, та необхідність залучення його до видання повного критичного тексту щоденника Павла Алепського з використанням усіх наявних списків манускрипту (про що писав і академік І.Ю. Крачковський², і на чому наголошував дослідник рукопису Я. Полотнюк³), на сьогодні, як і раніше, залишаються актуальними. Сподіваємося, що незабаром відбудеться позитивні зрушення в цьому напрямку, оскільки київський список рукопису заплановано залучити до міжнародного проекту за участі Румунської, Російської та Української Академії наук для підготовки довгоочікуваного повного критичного тексту „Подорожі патріарха Макарія” мовою оригіналу з відповідним науковим апаратом та перекладом на англійську (або французьку)⁴.

Роксолана Дудар,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

НЕРЕГУЛЯРНІ ЧАСТИНИ ОСМАНСЬКОГО ВІЙСЬКА (СТРУКТУРА, КОМПЛЕКТУВАННЯ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ)

Останнім часом дослідники все частіше звертаються до вивчення окремих аспектів історії розвитку збройних сил Османської імперії, і зокрема, специфіки функціонування різних родів військ османської армії, що значною мірою стало можливим завдяки публікації кількох важливих у джерельному відношення

¹ О неизследованном... – С. 12.

² Крачковский И.Ю. Описание путешествия... – С. 269.

³ Полотнюк Я.Е. Там само. – С. 80–81.

⁴ Детальніше див. у: Рибалкін В.С. Діаріуш Павла Алепського у міжнародному проекті. Рецензія на: Relations entre les peuples de l'Europe Orientale et les chrétiens arabes au XVIIe siècle. Mascare III Ibn al-Za'im et Paul d'Alep. Actes du 1er Colloque international le 16 septembre 2011, Bucarest. Textes réunis et présentés par Ioana Feodorov. Institut de Études Sud-Est Européennes de l'Académie Roumaine, Bucarest, Editura Academiei Române, 2012. – 193 p. // Східний світ. – 2012. – № 4. – С. 192–196.